

УДК 94(6)

**ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ
«СУБСАХАРСЬКА АФРИКА» У СУЧАСНИХ
СОЦІО-ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT OF
«SUB-SAHARAN AFRICA» IN CONTEMPORARY
SOCIO-HUMANITARIAN RESEARCH**

Латенко В.,

Державна установа «Інститут всесвітньої
історії НАН України» (Київ, Україна),
e-mail: martell@i.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-1407-453X>

Latenko V.,

The State Institution «Institute of World History of
the National Academy of Sciences of Ukraine»
(Kyiv, Ukraine), e-mail: martell@i.ua, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-1407-453X>

Стаття має метою розкрити сутність поняття «Субсахарська Африка» та доцільність його застосування в сучасних умовах зокрема. Подано коротку передісторію найменування території на південь від пустелі Сахара. Проаналізовано критичні та дискусійні погляди, наведені думки противників вживання даного терміну.

Виділено причини, фактори та чинники, які лежать в основі термінологічної сутності регіоналізації Африканського континенту на основі прив'язки до пустелі Сахара та Сахельського поясу. Серед таких факторів та чинників варто зазначити: географічний, расовий, мовний, релігійний та значною мірою історичний або деколонізаційний. Саме останній виокремлено як основний, що заслуговує найбільшої уваги та належить до безпосередніх причин використання терміну «Субсахарська Африка» після завершення Другої світової війни та в процесі активного розгортання деколонізаційних процесів в Африці.

Ключові слова: Субсахарська Африка, Сахара, Північна Африка, деколонізація, расизм.

The article aims to reveal the essence of the concept of «Sub-Saharan Africa» and the feasibility of its application in modern terms in particular. A short prehistory of the name of the territory south of the Sahara desert is presented. The author analyzes critical and controversial views, suggest opponents of the use of this term.

The causes and factors that underlie the terminological essence of the regionalization of the African continent on the basis of anchoring to the Sahara and Sahel suburbs are highlighted. Among such factors it is worth mentioning: geographical, racial, linguistic, religious, and largely historical or decolonization. The latter is singled out as the main one that deserves the greatest attention and refers to the immediate reasons for using the term «Sub-Saharan Africa» after the end of the Second World War and in the process of actively decolonizing processes in Africa.

Keywords: Sub-Saharan Africa, Sahara, North Africa, decolonization, racism.

Серед досліджень різноманітної тематики історія африканського субконтиненту на південь від пустелі Сахара часто залишається поза увагою не лише широкого суспільного кола, але й світової наукової спільноти. Перш ніж підійти до вивчення власне самого субсахарського регіону, а також країн, що до нього входять, їх історичної долі та шляху самовизначення, актуальним постає питання термінологічної конкретики того чи іншого поняття. У даному випадку – це поняття «Субсахарська Африка», що є ключовим розуміння специфіки даної частини африканського континенту.

Метою даної статті є визначення сутності терміну «Субсахарська Африка», а також доцільність його застосування у соціо-гуманітарних, та зокрема історичних дослідженнях.

Вітчизняна африканістична історіографія на сучасному етапі лише починає свій шлях

розвитку і не включає розгляд даного питання як окремого предмету аналізу. Тому за основу було взято матеріали європейських та американських дослідників, таких як Б. Ларкін, Б. Купер, Л. Бланко, М. де Хальдеван, Т. Машанда, Т. Чафер та інших.

Субсахарська Африка – регіон африканського континенту, який включає за різними оцінками від 46 до 49 країн. В основі такого виокремлення частини континенту застосовувався расовий чинник, оскільки на противагу європеоїдам півночі Африки в державах, що розташовані на південь від пустелі Сахара, переважало населення негроїдної раси. Звідси й виник термін «Чорна Африка», що досі вживається паралельно із термінами «Тропічна Африка» та «Субсахарська Африка».

Звертаючись до перших назв цієї частини континенту, варто зазначити, що стародавні греки називали територію на південь від Сахари Етіопією, хоча потім ця назва стала вживатися лише для позначення країни з похідним найменуванням – Ефіопії [15, с. 30]. У Середні віки арабські письменники використовували термін «Земля чорношкірих» для величезного на той час регіону Судан, що охоплює нині західну і центральну частину Субсахарської Африки. Південно-Східну Африку араби іменували «Країна чорношкірих» [13, с. 130].

Існують різні варіанти географічної регіоналізації Африки. Широковживаним є поділ Африки по лінії тропічного саванного регіону Сахель, який і є роздільним переходом між територіями Північної Африки та рештою континенту. Слово «Сахель» вперше зустрічається в описах арабів-мандрівників і в перекладі з арабської мови означає буквально «берег» в його прямому значенні або в переносному у відношенні до південного краю великої Сахари [2, с. 287]. На мові суахілі дане поняття перекладається як «прибережний житель» [17]. Термін «Сахель» зазвичай відноситься до географічної території, що займає південний пояс Сахари, але тут також є різні трактування, що й досі є предметами суперечок [13]. У широкому значенні йдеться про простір, відокремлений Середземним морем на півночі, Мавританією та Атлантичним океаном на заході, басейном Червоного моря на сході та Республікою Чад на півдні. Однак серед країн-членів Європейського Союзу набув поширення більш звужений підхід, згідно якого Сахельський пояс включає повністю такі держави як Мавританія, Малі та Нігер, а також частину Буркіна-Фасо і Чаду [9, с. 157]. Саме відносно територій, розташованих «під» Сахельським поясом застосовують визначення «субсахарські», бо частина «суб-», може використовуватися на означення: «під», «під» і «нижче», або як щось підпорядковане чомусь, або «поступається» [15].

Інколи в якості синоніму «Субсахарської Африки» можна побачити вживання терміну «Тропічна Африка», що є не зовсім правильно, адже зона найбільших тропіків охоплює центральну частину африканського континенту (зону, розміщену під Сахельським поясом) і чим південніше – має менш виражені риси.

Під вживанням терміну «Субсахарська Африка» або ж «Африка на південь від Сахари», розуміють зазвичай не лише країни континенту, що розташовані безпосередньо південніше пустелі Сахара, але і ті, що розміщені на південь від всього Сахельського поясу. Це позначення Субсахарської Африки як географічного регіону. В широкому ж значенні сюди може бути додано расовий фактор, а також спільність політичної та соціально-економічної ситуації в усіх цих країнах після виходу ними на самостійний шлях розвитку як незалежних держав в процесі деколонізації.

Загалом до складу Субсахарської Африки прийнято відносити 48 країн, а також умовно Мадагаскар, який, будучи островом, не розташований безпосередньо на Африканському континенті. Сорок три держави повністю знаходяться на південь від Сахари (Сахелю), а ще п'ять держав входять до означеної області частково.

У Програмі розвитку ООН вказано 46 з 54 країн Африки як «субсахарські», за винятком Алжиру, Тунісу, Лівії, Єгипту, Джибуті, Марокко, Судану та Сомалі. На офіційному сайті ООН додається перелік цих країн [1]. Проте, в основі такого поділу важко однозначно виокремити географічний фактор, адже виділяючи Еритрею як «субсахарську», її південний сусід – Республіка Джибуті – залишається поза межами цього регіону.

Водночас, Світовий банк додає до наведеного переліку ООН ще Сомалі та Судан, таким чином виокремлюючи вже 48 «субсахарських» країн. Однак після розділення єдиного Судану та утворення Республіки Південний Судан 9 липня 2011 р. термінологічна ситуація набула ще більш заплутаного вигляду. Сахельський пояс проходить через суданську територію, внаслідок чого Південний Судан розташований повністю в субсахарських межах, а щодо території Республіки Судан тривають дискусії. Крім того, одні і ті ж країни можуть включатися до різних територіальних об'єднань. Наприклад, республіки Сомалі та Судан можуть виділятися як «субсахарські», але їх також іноді включають до переліку країн MENA, що позначає собою арабські країни Північної Африки та Близького Сходу [8, с. 2].

У межах Європейського Союзу прийнято відносити до регіону субсахари також 48 країн (після розділення Судану – 49). На офіційному сайті Європейської Комісії існує спеціальний розділ «Субсахарська Африка», де представлена карта країн даного регіону [11]. Водночас, Єврокомісія практикує поділ субсахарської зони на окремі території Західної, Східної, Південної та Центральної Африки.

Натомість, Африканський Союз, який є ключовим континентальним інтеграційним об'єднанням, майже не використовує термін «Субсахарська Африка», замість цього застосовуючи більш конкретний регіональний поділ, що проявляється, зокрема, в утворених на його базі регіональних організаціях, таких як Східно-Африканське Співтовариство та

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав.

Термін «Субсахарська Африка» викликає різноманітні дискусії, зокрема й серед наукової спільноти, щодо доцільності його застосування в сучасних умовах. Так, відомий репортер і оглядач геополітичних процесів Макс де Хальдеван задається питанням: «Чому ми досі використовуємо термін «Африка на південь від Сахари?»» [10].

У контексті вищезазначеного, доцільно навести цитату професора африканських досліджень Колумбійського університету Розаліна Морріса: «Африка на південь від Сахари» є такою величезною фразою, що вона майже марна» [6].

Луїза Ломбард, професор та викладач антропології Єльського університету зазначає: «науковці звикли до людей, які говорять про Африку як про одну країну» [6]. Попри це, на думку Ломбард, африканські країни мають суттєві відмінності між собою і більш детальна регіоналізація, як то поділ континенту на частини – Західну, Центральну і Південну Африку – виглядає дуже доцільно.

Деякі дослідники вважають, що лінія поділу між Північною та Субсахарською Африкою ґрунтується на колоніальних теоріях і має ознаки расизму, адже північні території історично вважалися більш розвиненими як за економічними показниками, так і за культурними. Натомість землі на південь від Сахари – регіон з переважно чорношкірим населенням, яке значно відстає у розвитку в континентальному вимірі від своїх північних сусідів. Рішучим критиком використання терміну «Субсахарська Африка» виступає аналітик з питань політики та міжнародних відносин університету Вейк Форест Татенда Чинондіячі Машанда, вказуючи, що подібні теорії мають у своїй основі чітко виражений расовий чинник та стереотипи, виставляючи північноафриканські території, населені представниками білої раси, як достатньо розвинені на противагу територіям, розташованим на південь, де перевагу має негроїдна раса. А сам термін не відповідає географічній реальності [15].

Подібні погляди висловлював і нигерійський видавець, учасник спільноти «The Celebrate Africa Foundation» Чіка Он'єані, який стверджував, що термін «Африка на південь від Сахари» принижує Африку і повинен бути відхилений [15].

У середовищі цієї спільноти, яку становить африканська діаспора у США, у 2010 р. навіть виникла ідея скасувати термін «Субсахарська Африка» як такий, що звучить зневажливо щодо представників Африки. З цього приводу була подана відповідна петиція [5], але успіху ця ініціатива тоді не отримала, хоча й заклала підґрунтя для подальших дискусій щодо вживання даного поняття.

Апологети подібного підходу, зокрема, антрополог Колумбійського університету Брайан Ларкін [3], вказують, що термін «Субсахарська Африка» почав активно використовуватись з середини 1950-х рр., зокрема серед ключових міжнародних інституцій, таких як ООН, МВФ,

Світовий банк, а також провідних ЗМІ («The Economist», «CNN», «The New York Times») і став свого роду евфемізмом, аби не вживати поняття «Чорна Африка», який має чітко виражений расовий чинник та ознаки євроцентризму. Причому уряди африканських держав, як правило, погоджуються на таку класифікацію і самі відносять себе до «субсахарських», щоб отримати ресурс від фінансових інституцій, наприклад, від того ж Світового банку.

Також зазначається, що у світі немає жодного іншого континенту чи регіону, що включав би у своїй назві частину «суб-», тобто як територію, розмішену нижче чогось, відносно якого орієнтує, оскільки вже в застосуванні цієї частини вбачається якась неповноцінність. Сюди ж відносяться расистські концепції про невидимий кордон, який відділяє Північну Африку від умовно Південної, тобто від решти континенту.

Критики використання терміну «Субсахарська Африка» також наголошують на тому, що переважна більшість африканського населення не живе поблизу Сахари, а сам цей умовний регіон є занадто великим, щоб дати чітке уявлення про відмінності, які існують між різними країнами, які відносять до його складу. Б. Ларкін вказує, що існування такого поділу зміцнює уявний розрив між арабськими країнами Північної Африки та рештою країн континенту [3].

Ще одним підтвердженням наявності расового чинника у термінології, свідчить виділення із загальної субсахарської структури південноафриканських територій, де тривалий час владу утримували представники білої раси. Так, зокрема, під час режиму апартеїду в Південно-Африканській Республіці (1948–1994 рр.) щодо цієї країни вживалися позначення такі як Біла Південна Африка або Південно-Африканський субконтинент. Причому більшість населення цієї країни становило чорношкіре населення. А після приходу до влади Н. Мандела і повалення режиму сегрегації та апартеїду, термінологічних дискусій стало значно менше і ПАР чітко стали відносити до «субсахарських» країн.

Попри вищезначені застереження противників використання терміну «Субсахарська Африка», офіційно він вживається на позначення африканських країн, розташованих на південь від Сахари. Маючи синоніми, зокрема «Тропічна Африка», частіше все ж використовують термін «Субсахарська Африка». У світі він є достатньо широко вживаним на рівні ЗМІ, урядових і неурядових організацій та в наукових колах. Тому загалом, попри наявність критичних поглядів щодо цього терміну, на сьогодні чіткої альтернативи йому немає і він вважається цілком нормальним і прийнятним, хоч і містить у собі певну невизначеність і різні трактування.

Крім географічного та расового підходу у визначенні сутності терміну «Субсахарська Африка» важливо розглянути аспект деколонізаційних процесів, які торкнулися африканського континенту, мабуть, найбільше. Практично всі

нині існуючі держави Африки, у т.ч. субсахарської, з'явилися на політичній карті світу як наслідок вищезначеного процесу, що, в свою чергу, відбувався за результатами Другої світової війни.

Наприклад, відома енциклопедія «Britannica» дає таке тлумачення терміну «деколонізація» – це процес, за допомогою якого колонії стають незалежними від колишньої метрополії [4].

Як частковий випадок загальної деколонізації – науковці розглядають деколонізаційні процеси в Африці, зокрема і субсахарській, що стартували після завершення Другої світової війни і завершилися у другій половині 1970-х рр. На початку деколонізації у Субсахарській Африці, 17 країн цього регіону належали до французької колоніальної системи, ще 17 країн – до британської, 5 – до португальської, 3 – до бельгійської, 2 – до італійської та 1 – до іспанської. З них 32 країни стали незалежними в 1960-х рр., а також ще 8 країн були деколонізовані у 1970-х рр.

Деколонізаційні процеси з боку метрополій, зокрема французької та англійської, що володіли переважною більшістю територій Африканського континенту, стали вимушеним кроком, оскільки колишні колоніальні імперії вже не могли управляти своїми територіями так, як це відбувалося раніше, у міжвоєнний час. Зокрема, еволюційні зміни колоніальної політики Франції та Великої Британії, що врешті і призвели до активної деколонізації їх африканських територій, проілюстрував американський історик, дослідник колоніалізму та деколонізаційних процесів Фредерік Купер на прикладі Західної Африки, що частково входить до субсахарського регіону [7]. Також процесу деколонізації підфранцузької Африки присвячена праця британського дослідника Тоні Чафера [16].

Досить складно віднайти прямі докази безпосереднього зв'язку процесів деколонізації і використання терміну «Субсахарська Африка». Водночас, відомо, що даний термін активно починає з'являтися і набуває офіційного характеру, починаючи з середини 1950-х рр., тобто в період активного розгортання руху африканських держав за звільнення від колоніальної залежності. Крім того, країни Північної Африки, в основному, у цей час вже отримали незалежний статус. Так, Єгипет набув суверенітету ще в 1922 р., Лівія – в 1951 р., Марокко і Туніс – в 1956 р. Лише Алжир остаточно розлучився з метрополією в 1962 р.

Таким чином, стає очевидним, що практично всі країни африканської Півночі, які не входять до переліку «субсахарських», пройшли процес деколонізації до того, коли термін «Субсахарська Африка» почав системно застосовуватися. Ці країни мали вищий ступінь соціально-економічного та культурного розвитку, що дозволило їм швидше «стати на ноги» в якості самостійних суб'єктів на політичній карті світу. До того ж, деякі з них у період Другої світової війни набули додаткового значення, ставши важливим ресурсом та потенціалом для європейських метрополій у плані людського та економічного капіталу. У цей же період вся інша частина африканського континенту

знаходилася під владою європейських метрополій, хіба що за винятком Ліберії, формально незалежної з 1847 р. Майже всі країни на південь від Сахари пройшли процес деколонізації у 1960–1970-х рр. Тому, виходячи з означення частки «суб-», можна стверджувати, що під поняттям «Субсахарської Африки», починаючи з другої половини 1950-х рр. мались на увазі території і країни різної форми залежності від європейських колоніальних метрополій, розташовані «нижче» держав Північної Африки, переважно незалежних на той час. Субсахарські країни, відповідно, мали контрастно відмінний рівень розвитку за всіма показниками, що зумовило більшу тривалість процесу набуття ними суб'єктності та самоідентифікації. Сюди ж додалися інші чинники: расовий, мовний, релігійний (адже північноафриканські країни, на відміну від субсахарських, населені арабами–мусульманами).

Провівши аналіз наведених вище фактів, є підстави стверджувати превалювання історичного (деколонізаційного) фактору над іншими, а також комплексний характер сутності терміну «Субсахарська Африка», що включає всі зазначені чинники, між якими расовий є одним з найважливіших. Тобто свідомо чи ні, але поняття «субсахарський» набувало значення певної «другорядності», «нижчості» у порівнянні з більш розвиненою Північчю. Саме тому, в останні роки збільшилася кількість критики щодо доцільності використання даного поняття. Водночас, за усталеною традицією, «за інерцією» від деколонізаційного періоду, і в ХХІ ст. поняття «Субсахарська Африка» є доволі поширеним як серед наукової спільноти в дослідженні відповідного регіону, так і в глобальному контексті. Крім того, можна відзначити поступовий перехід до застосування більш звуженої та предметної регіоналізації Африканського континенту, але чіткості та визначеності в цьому процесі досі немає.

У цілому, можна зазначити що поняття «Субсахарська Африка» має універсальне значення для використання у соціо–гуманітарних, та зокрема історичних дослідженнях, оскільки включає в собі не лише географічний та расовий фактори, але й політичний, економічний, соціальний, історичний тощо.

Список використаних джерел

1. 'About Sub-Saharan Africa'. [online] Available at: <http://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/regioninfo.html> [Accessed 13 April 2019]
2. 'A System of Modern Geography', 1834, E. Huntington & Co, p.287.
3. Brian, Larkin, 2008. 'Signal and Noise: Media, Infrastructure and Urban Culture in Nigeria', Durham: *Duke University Press*. [online] Available at: <https://www.dukeupress.edu/signal-and-noise> [Accessed 25 April 2019]
4. 'Britannica'. [online] Available at: <https://www.britannica.com/topic/decolonization> [Accessed 25 April 2019]
5. 'Campaign Launched to Drop «Sub-Saharan-African-Phrase»'. [online] Available at: <https://www.voanews.com/a/butty-sub-saharan-africa-campaign-onyeani-20september10-103260644/155853.html> [Accessed 28 April 2019]

6. 'Fragments of Africa| MENA and Sub Saharan Africa'. [online] Available at: <http://www.theafricangourmet.com/2019/03/fragments-of-africa-mena-and-sub.html> [Accessed 5 May 2019]

7. Frederick, Cooper. 'The Politics of Decolonization in French and British West Africa'. [online] Available at: <http://oxfordre.com/africanhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-111?print=pdf> [Accessed 5 May 2019]

8. George, T. Abed, Hamid Reza Davoodi, 2003. 'Challenges of Growth and Globalization in the Middle East and North Africa', *International Monetary Fund*, p.2.

9. López Blanco, M., 2011. 'Security and Development: The EU, West Africa and the Sahel', in: L. Simón (ed.), *Spain, the EU and West Africa: challenges and opportunities*, Memorando Opex 157.

10. 'Max de Haldevang. Why do we still use the term «sub-Saharan Africa»?'. [online] Available at: <https://qz.com/africa/770350/why-do-we-still-say-saharan-africa/> [Accessed 11 May 2019]

11. 'Official website of the European Commission'. [online] Available at: https://ec.europa.eu/europeaid/countries-territories-and-regions-where-we-are-active_en [Accessed 5 May 2019]

12. Raunig, Walter, 2005. 'Afrikas Horn: Akten der Ersten Internationalen Littmann-Konferenz 2', bis 5. Mai 2002 in München, Otto Harrassowitz Verlag, p.130.

13. Simon, L., A. Mattelaer and A. Hadfield, 2012. 'A Coherent EU Strategy for the Sahel', Brussels: *European Parliament (DG for External Policies)*, p.7.

14. Sven, Rubenson, 'The survival of Ethiopian independence', (Tsehai, 2003), p.30.

15. Tatenda, Mashanda. 'Rethinking the term Sub-Saharan Africa'. [online] Available at: <https://www.herald.co.zw/rethinking-the-term-sub-saharan-africa/> [Accessed 7 May 2019]

16. Tony, Chafer. 'Decolonization in French West Africa', [online] Available at: <http://oxfordre.com/africanhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-166?print=pdf> [Accessed 15 May 2019]

17. 'Your Dictionary. Sahel dictionary definition – Sahel defined'. [online] Available at: www.yourdictionary.com [Accessed 15 May 2019]

* * *